

JANKOVICS JÓZSEF–SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Bethlen Miklós politikai útja
a Moribunda Transylvániától a Columba Noéig

Bethlen Miklós politikusi arcképét mind ez idáig R. Várkonyi Ágnes rajzolta meg legélesebben és legéletesebben – Erdély kancellárját belehelyezve saját kora Európájának szellemi viszonyai közé, saját hazája történelmi eseményei és személyiségei közé, Konstantinápoly és Bécs közé.¹ Azt valósította meg művével a korszak magasan kiemelkedő szakértője, amit sem a 19., sem a 20. század kutatói nem tudtak szintézissé formálni: felmutatta Bethlen Miklós hosszú politikusi pályafutása során kialakult roppant bonyolult, összetett, az előtte álló feladatokhoz és helyzetekhez igazodva változó személyiségét, politikai iránymódosulásait, amelyek ifjúságától fogva bécsi rabságáig állandó értékrenden alapultak. Ennek az értékrendnek a középpontjában önnön többszöri megfogalmazása szerint végig vallása, hazája és saját családja sorsa jobbra fordításának, előbbre juttatásának igénye állt. Ez lebegett szeme előtt akkor, amikor európai tanulmányútja végén azonnal bekapcsolódott a francia–magyar–erdélyi kapcsolatok alakításába, majd – részint ennek következményeként – a Zrínyi–Wesselényi–Nádasdy-mozgalom erdélyi szálait szőtte, török háttér előtt, amíg bizodalma volt a felvidéki magyar urakban. Európai közönség számára szánt mozgósító vádiratban vette védelmébe 1677-ben az üldözött és sokat szenvedett magyarországi prédikátorok ügyét (*Apologia ministrorum evangelicarum Hungariae*). De politizált akkor is, amikor apja, a történetíró kancellár, Bethlen János biztatására Erdély nevében hírlevelekkel értesítette a nyugat-európai és a birodalmi fejedelmeket és államokat a Habsburgok Erdély- és vallásellenes politikájáról. (Ezek egy része az erdélyi vezetők féltékeny vetekedése miatt nem juthatott el a címzettekhez.) Mindig hozzá fordultak, ha

1 R. VÁRKONYI Ágnes, *Bethlen Miklós gróf, a politikus*, Erdélyi Múzeum, 55(1993)/1–2, 3–12.

propagandisztikus kérdésekben lépni kellett, így vált belőle egy politikai–vallási csata résztvevője is 1672-ben (*Austriacae Austeritatis Continuatio*).

Ezen írói vállalkozásainak alapvető célkitűzése volt, hogy az ausztriai katolikus valláspolitikáról lerántsa a leplet, külföld elé tárja a valóságos magyarországi helyzetet és tényeket, s a császári (török) politika titkos Erdély-ellenes megnyilvánulásait. Korai írásai tehát alapvetően vallás- és államvédelmi céllal készültek, Habsburg-ellenes élel. Propagandaműveknek tarthatók, de írójuk politikusi vénájáról is tanúskodnak.

Apjával együtt az 1660-as évek végén, a hetvenes évek elején kiábrándult a törökös politikából, a francia segély hatékonyságából, és a nyugati protestáns testvérek támogatásának reménye is szertefoszlott. A hetvenes évek második felében már látta, hogy mindezek ellenére a keresztény oldal felé kell orientálódni, ha Erdély valós érdekeit képviselve akarják kialakítani a jövőképet, megtalálni a modernebb államberendezésű, keresztény szövetségest. Erre pedig Bécsnél alkalmasabb jelöltet nem találtak! Sőt, a sors iróniája, hogy nem csupán jelöltet, hanem már magasan föléjük tornyosuló, hódoltatásra kész hódítót az önjelölt Bécs képében. Ám Erdély még 1684 tavaszán sem merte a törököt nyíltan megtagadni, és elmulasztotta a kiváló alkalmat a Szent Szövetséghez csatlakozásra.

A bécsi irányultságú politikai irányzatot, erőszakos haláláig (1674) Bánffy Dénes képviselte az erdélyi udvarban, amit a két/többkulacsos Teleki Mihály ragadott magához. Azt nem tudjuk, hogy a francia–lengyel kezdeményezésű Habsburg-ellenes szövetségjavaslat elutasításában 1674–75 folyamán milyen szerepet játszott Bethlen, de a Dunod páter által felkínált 1685-ös Habsburg-szövetséges tervet Bethlen Teleki Mihály és társai ellenében még megalapozatlannak tartotta, s éretlennek az időt a töröktől való elszakadásra.

Egy év múlva már megváltozott politikai alapállása: elérkezettnek látta az időt I. Lipót hitlevelének elfogadására, mert az kedvező feltételekkel biztosítaná Erdély önálló államiságának fennmaradását a császár védnöksége alatt. Ám e kérdés megvitatásakor Bethlen egyedül maradt véleményével, vezető társai mind elutasították a Haller János által 1686 nyarán meghozott szövetségi okiratot.

Úgyszintén magára maradt helyzetértékelésével 1687-ben, amikor társai a Béccsel kötendő kiegyezésről ezúttal a lotaringiai herceg tervzetét utasították el. Ő már meglátta, hogy ha Erdély nem tesz lépéseket egy olajozott, fokozatos, mindkét részről akart, békés impériumbeli beolvasásra, akkor – a török szemmel látható gyengülése következtében – a császár erőszakkal kényszeríti Erdélyt a csatlakozásra, s így a győztes jogán maga határozza meg az egyesü-

lés feltételeit. Efölötti felindulásában, valamint a Caraffával folytatott, hasonló tematikájú, 1688. májusi tárgyalások hatására határozta el a császárnak címzett első politikai tervezetének megírását *Moribunda Transylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta* címmel 1687 végén vagy 1688 elején.

„Bethlen politikusi arcélén talán a legrokonszenvesebb vonás, hogy minden kudarc és vereség ellenére soha nem adta fel a célját, Erdély államiságának átmentését. [...] Kedvezőtlen közegben próbálja érvényesíteni a fejedelemség érdekeit.”² Fedezi fel R. Várkonyi Ágnes a kancellár legfőbb jellemvonását. Valóban telitalálat ez, Bethlen minden politikai memorandumában ráismerünk e tulajdonságára: írásaiban hazája függetlenségének, a régi állapotoknak az erdélyi törvények szerinti megőrizve-megreformálására törekszik, akár a bekövetkezett változásokhoz való alkalmazkodással is – legfőbb eszményét igyekezett formába önteni a *Moribunda Transylvániától a Columba Noéig*. Bár belátja a Habsburg hatalmi szféra alá tartozás elkerülhetetlenségét, alapvető fontosságát, azonban Erdélynek mint államnak megőrzéséhez a hazai törvényeknek megfelelően, reformokkal akar közelíteni, rendbe téve a rendetlenséget, megjobbítva a megjobbítandókat. Ha kell, német példa és erő alapján, de e műveinek végső célja mindig az, hogy Erdély függetlenségét, vagy, később, már rosszabb helyzetben, semlegességét – legyen az bármilyen viszonylagos is – maximálisan megőrizze. Állami státusát, a fejedelemség és a fejedelem átmentését, bármily paradox is, a bécsi főhatalom egyetértésével, érdekegyeztetés útján próbálta megoldani. Ez lett tragédiájának egyik végső oka is: az *Olajágot hozó galamb* (1704) béke-metaforája szerzője szándéka szerint, de – mint vesztére – kiderült, olvasója szerint is Erdély függetlenségének szimbólumává lett.

Ezért van az, hogy legkeményebb ellenfelei, felismervén a tárgyalóképesnek és a császárhoz mindig hűnek, a császári érdekeket képviselőnek, de Erdélyt fel nem adónak mutakozó Bethlen Miklós e politikai programját, többször is gyilkossággal akarták félreállítani az útjukból. Amint azt maga is megjegyezte, Teleki Mihály vallotta be neki, hogy Caraffa behódolási tervezete (1688. május eleje) tárgyalásakor, ha ő le nem fogta volna, akkor a generális kirohan a szomszéd szobából, és saját kezűleg öli meg a tervezetről negatív véleményt mondó Bethlent. 1700-ban pedig Ferdinando Luigi Marsigli levélben írta meg neki ugyanezen esetről, hogy Caraffa fel akarta őt akasztatni.³ Úgy tűnik, hogy a karlócai határrendezéskor is túl keményen

2 Uo., 11.

3 BETHLEN Miklós *Önéletírása*, kiad., jegyz. V. WINDISCH Éva, bev. TOLNAI Gábor, Bp., 1955 (Magyar Századok), I, 379. A továbbiakban: BMÖ.

képviselte Erdély érdekeit, mert tárgyalópartnerének, ugyanennek a császári katonatisztnak az volt a véleménye, hogy kár volt Bethlen kivégzésének elmaradása, de még most sincs késő, és ha Bethlen akkor megy fel Bécsbe, amikor ő is ott lesz, akkor gondoskodik róla, hogy csak a lóistállóban kaphasson szállást.⁴ Az önmagáról gyakran megfélemező, idegeinek parancsolni nem tudó Rabutin generális pedig őrjöngő dühében többször is halállal fenyegette meg Bethlent: „Mordieu, sacre dieu, haljon meg, mi légyen az Isten. Irtóztató szók. Mind te dolgozod ez, te a többit az orránál fogva hordozod; mind bolondoknak, csutaknak, tőkének tartod; de az ördög elvigyen engem, ha így-amúgy nem bánok veled, a seggednél, vagy a lábodnál találod a fejedet etc.”⁵ Amikor a gyulafehérvári kollégiumért aggódott Bethlen, s szájáról elhangzott a „tragédiától való félelem kifejezés”, akkor a generális ekként förmedt rá, hogy „bárcsak én lennék e tragédia prologusa, epilógusa, tárgya, bárcsak az én fejem levágásával kezdődne el, vagy fejeződne be!”⁶ Egy, vallási ügyekben járatos, tudós világi férfiak beadványát ugyanezen, „megszállás alatt lévő” kollégium érdekében Rabutin Bethlennek tulajdonította: „Azt mondta a képembe, látja, hogy a kiáltványt – mert annak nevezte – én fogalmaztam, és már nincs más hátra, mint hogy összeszedjek 40 ezer katonát s elszegődjem vezérüknek.”⁷ Más vitás alkalommal a generális „hozzám fordulva, háborgó arckifejezéssel, taglejtéssel, magából kikelve dörögte: Ah, Monsieur le Cancelier, vestre plume, vestre plume, je vous metray la tete au pieds; ó, kancellár uram, a te tollad, a te tollad, lábadohoz tétetem a fejedet.”⁸ Vagyis Bethlen Miklós ez eset történetekor, 1703-ban, már oly nyilvánvalóan védte a császáriak túlkapásaitól a vallásában és szabadságában, de anyagilag is korlátozott Erdély érdekeit, hogy Rabutin egyenesen lázadónak nevezte. Megint máskor „gróf Uhlfeldet küldte a generalis Bécsbe, és írta a császárnak, hogy fogasson meg, mert Tököli Imre sem nagyobb ellensége ő felségének, mint Bethlen Miklós”.⁹

Valóban megfigyelhető egy radikalizálódó folyamat a kancellár politikai gondolkodásában és tetteiben, amíg az első tervezetétől az utolsóig eljut,

4 LUKINICH Imre, *Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról*, ItK, 21(1911), 460–61.

5 BMÖ, II, 30.

6 BETHLEN Miklós *Levelei*, kiad., bev., jegyz. JANKOVICS József, a latin nyelvű részeket ford., idegen szavak jegyzéke KULCSÁR Péter, magyar nyelvi jegyz., szójegyzékek NÉNYEI Gáborné, Bp., 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6), II, 1232. A továbbiakban: BML.

7 *Ua.*

8 *Uo.*, 1233.

9 BMÖ, II, 30.

amíg a reformpolitikusból radikális államférfivá válik. E folyamat állandóit és változóit keresve az alábbiakban ennek illusztrálását szeretnénk elvégezni, számba véve az összes eddig ismert memorandumát.

„Ezen emlékirat bár magános embertől származott, mégis nevezetesebb okmányaink közé tartozik” – jegyezte fel Kővári László *Erdély történetének* 1860-as kiadásában Bethlen Miklós *Moribunda Transylvania* című munkájáról, a mű azonban jószerével soha nem került az érdeklődés homlokterébe.¹⁰ Szövege a legutóbbi időkig sem jutott nyomdafestékhez, annak ellenére, hogy a kiadatlan Bethlen Miklós-emlékiratokat megjelentető Szádeczky-Kardoss Lajosnak megvolt a munka a saját tulajdonában levő *Önéletírás*-példányban. Kardoss csupán említette mint a *Diploma Leopoldinum* irányába vezető politikai út fontos előzményét, ám szövegét mégsem publikálta.¹¹ Aztán sokáig eltűnt a szem elől, ami nem is csoda, hiszen Deák Farkas *Gróf Bethlen Miklós életrajza* című munkájában¹² *Gemebunda Transilvania* címmel említi, valószínűleg nem kisebb tekintélyre emlékezve, mint Benkő József, akinek híres kéziratgyűjteményében ezzel a címmel szerepelt Bethlen műve.¹³ (E – talán nem is szándéktalan – szövegromlás/változtatás, mert mi másról lenne szó, elveszi az eredeti cím komor súlyosságát, amennyiben a haldoklót sóhajtozóvá, nyögővé fokozza le. A magyar régiség történeti kutatásában legnagyobb terjedelemben Ferdinand von Zieglauer foglalkozott vele *Harteneck, Graf der sächsischen Nation, und die siebenbürgerischen Parteikämpfe seiner Zeit 1691–1703* című kortörténeti művében.¹⁴ A későbbi, szórványos említések tehát Kővári László és Zieglauer szövegeire vezethetők vissza. Szélesebb tudományos körökben maga Bethlen Miklós terjesztette el hírét fő műveiben: *Önéletírásában* és a *Sudores et cruces Nicolai comitis de Bethlen* című latin nyelvű önéletírás-előzményében. Röviden utalt rá Gyárfás Elemér is Bethlen-kismonográfijában.¹⁵ Bethlen Miklós kitűnő, máig felülmúlhatatlan monográfusa,

10 KŐVÁRI László, *Erdély története*, Kolozsvár, 1863, IV, 189.

11 SZÁDECZKY K. Lajos, *Gróf Bethlen Miklós ismeretlen művei*, Magyar Élet, 1922, 132–135, 203–211; Uő, *Gróf Bethlen Miklós két kiadatlan műve*, Budapesti Szemle, 1923, 1–34. Klny: Uő, *Bethlen Miklós rabságában írt emlékiratai, imádságai*, Bp., 1923.

12 DEÁK Farkas, *Gróf Bethlen Miklós életrajza*, Pozsony–Bp., 1885 (Magyar Helikon, 56), 23.

13 A kérdést ld. TÓTH Zsombor, *A koronatanú: Bethlen Miklós*, Debrecen, 2007 (Csokonai Könyvtár), 18–20.

14 Ferdinand von ZIEGLAUER, *Harteneck, Graf der sächsischen Nation, und die siebenbürgerischen Parteikämpfe seiner Zeit 1691–1703*, Hermannstadt, 1869, 7–13. (A Brukenthal-könyvtár kéziratárának 11. kötete alapján.) A nehezen elérhető anyag fotómásolatát Zvara Edinának köszönöm meg.

15 GYÁRFÁS Elemér, *Bethlen Miklós kancellár (1642–1716)*, Dicsőszentmárton, 1924.

Lukinich Imre kitért a mű jelentőségére, de csupán legfontosabb gondolatai egy részét sorolja fel röviden.¹⁶ Két mondat erejéig befért a hatalmas *Erdély története*-szintézisbe is, az R. Várkonyi Ágnesre oly jellemző kitérével: a mű kezdőmondata megegyezik Zrínyi *Áfiumának* kezdőképével!¹⁷ Tarján M. Tamás a *Diploma Leopoldinum* elemzésében jogtudományi módszerrel segít megrajzolni a politikusi arcél.¹⁸ A politikus Bethlenről szóló híres tanulmányában R. Várkonyi Ágnes nem foglalkozik külön a *Moribundával*, de így is határozott Európa-párti politikus-jellemzést kapunk.¹⁹ A közelmúltban pedig Albert András új bécsi forrásokat is megszólaltatva több tanulmányában tárgyalja a kancellár „Erdély önállóságáért tett politikai lépései”-t, s ő is mint a „Diploma Leopoldinum előképét” kezeli Bethlen ezen első politikai memorandumát. S egy, a „mint Erdély önállóságáért tett politikai” lépést üdvözli azt.²⁰ Ezen írásaival jelentősen egyetértve csak annyi megjegyzést előlegeznék meg, hogy a *Moribunda* 1688-ban keletkezett. (Bethlen maga is 1688-ra datálja.) Arra nézve csak áttételes információnk van, hogy a kritikus dátum, 1688. május 9. után közvetlenül, a Caraffa vezénylő tábornoknak tett behódolást – amit Bethlen Miklós teljes mértékben elutasított – követő bizonytalanság pillanataiban próbált kezdeményezni az udvarnál. Ugyanakkor a Lotaringiai Károly herceggel 1687. október 27-én megkötött balázsfalvi egyezmény nyomán kialakult erdélyi állapotok ellen is felemelve szavát. Mindenesetre vállalkozásának célját egyértelműen kitűzi mind magyar, mind latin nyelvű önéletírásában: „Ezen a szörnyűségen (ti. a Haller-féle 1686-os diploma visszautasításán, és az utána Erdélyben bekövetkező államirányítási zűrzavaron, káoszon) elkeseredvén az én lelkem, úgy fakadék annak a projectumnak

16 LUKINICH Imre, *A bethleni gróf Bethlen család története*, Bp., Athenaeum, 1927, 382.

17 *Erdély története 1606-tól 1830-ig*, II, szerk. MAKKAJ László, SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai, 1986.

18 TARJÁN M. Tamás, *A Diploma Leopoldinum kiadása*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1691_december_4_a_diploma_leopoldinum_kiadasa (2017. 08. 10.)

19 R. VÁRKONYI, *i. m.*, 8.

20 ALBERT András, *Gróf Bethlen Miklós és a Diploma Leopoldinum hitlevél (1691)*. https://www.google.hu/search?q=ALBERT+Andr%C3%A1s%2C+Gr%C3%B3f+Bethlen+Mikl%C3%B3s+%C3%A9s+a+Diploma+Leopoldinum+hitlev%C3%A9l+%281691%29.+&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&dcr=0&ei=UCe1Wcj8IoyBX7-ln5AH (2017. 08. 10.) Uő, *Bethlen Miklós kancellár Erdély önállóságáért tett politikai lépései az 1687–1704 között keletkezett röpiratai tükrében*. <https://iti.btk.mta.hu/images/bethlen300/linkkek/albert.pdf>. (2017. 08. 10.) Uő, *Az erdélyi államiság kérdése gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellár Columba Noe politikai röpiratának tükrében (1704)*, *Jog, állam, politika*, 2012/3, 87–100. Különösen *A Moribunda Transylvania röpirat, mint a Columba Noe előképe c. alfejezet* (88–89).

vagy supplicatiónak írására, melynek neve: *Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta*, melynek célja, summája ez volt: ut diploma insciis innocentibus statibus rejectum offeratur iisdem, et correctis in statu corrigendis, principe salvo, maneat Transsylvania juxta diploma in fide et obsequio suae majestatis.²¹ Ehhez hozzáfűzi még, hogy Apafi fejedelmet szerette volna a tervezettel megszabadítani Teleki Mihály zsarnokságától, és hazáját megoltalmazni, valamint fejedelmének uralmát a jövőre „conserválni”.

A *Sudores et cruces* még ennél is kifejezőbben mondja el a *Moribunda* és a szerző viszonyát, a keletkezés és a szerzetetés ihletett pillanatát, s azt az alkotáslélektani folyamatot, amellyel megteremti első gyümölcsét a politikai tervezetek terén, a császár és király lába elé boruló haldokló Erdély fájalmát láttató metaforában:

1688-ban amikor az előbb említett, történetesen az én fejem fölött tornyosuló bajokból láttam, hogy drága hazám mint kormányosát vesztett hajó, árboca, kormányrúdjá eltörvén két császárság éppen akkor háborútól viharos mély tengerén, minden biztos kikötő nélkül hanyódik, és mint Lucanus írja az *amphisbaena* kígyóról,²² hogy mert két feje van, a föld minden állata között a legszerencsétlenebbül tengődik, így hazám alighanem a legnyomorultabb a föld, legalább a keresztény föld minden tartománya között, ekkor nem tudom miféle, de legyőzhetetlen aggodalom tört rám, és hazám tudta nélkül, nem kéretve a Lipót császárnál való közbenjárásra, Saffenberg²³ generális útján egy emlékiratot, vagyis valami tervezet-félét küldtem a császárnak, aminek ezt a címet adtam: A halálba induló Erdély, melyet egy bizonyos névtelen Lipót császári felség lábai elé helyez. Tartalma az volt, hogy őfelsége ne vádolja se a szerencsétlen, saját jogait nem ismerő fejedelmet, se a köteles császári kegyességet nem ismerő tartományt a diploma visszautasításáért, hanem adja azt vissza neki, és valami ünnepélyes követség vagy e célra alakított bizottság

21 „hogy a rendek tudta nélkül és hibáján kívül visszavetett diploma nekik felajánltsék, és az államban megjavítandó dolgok megjavíttatván, a fejedelem megmaradásával maradjon Erdély diploma alapján őfelsége hűségén és engedelmességében.” BMÖ, I, 370.

22 Az *amphisbaena* kígyófajról, mivel hátrafelé is ugyanúgy tudott kúszni, mint előre, azt hitték, hogy hátul is van feje. Általában így is ábrázolták. Lucanus a *Pharsalia* 9. könyvében katalogizálja a Libya homoksviatagjában csúszó-mászó kígyófajtákat (821–861.); az *amphisbaena* kígyót a 852. sorban szerepelteti.

23 Scherfenberg (Scharffenberg), Friedrich Sigmund, osztrák tábornok, részt vett a Bécs elleni győztes ostromban, 1686 tavaszán 7000 főnyi katonával Erdélybe hatolt, látszólag azért, hogy ott teleljenek csapatai a török közelében, valójában azért, hogy behódoltassa az országot. Belgrád ostrománál érte a halál.

révén kiigazítva a kiigazítandókat, a fejedelmet, a tartományt szerezze vissza magának és a császári háznak, méltóztassék a kereszténység számára megőrizni, a diplomában meghatározott törvénnyel és módon kölcsönös hűséggel és haszonra birtokolni. (Kiemelés tőlem, J. J.) Megvan a mindezt tanúsító másolat, rajtam, a közvetítő Saffenberg és a titoktartást meg pártfogást ígérve kegyelmesen átvevő császáron kívül senki sem tudott róla. Nem tudom, tévedtem-e, Isten bocsássa meg, de úgy vélekedtem, hogy annak a *fiúnak* a szerepét és hivatását töltöm be, aki *őrült anyjának* annak tudta nélkül ételben, italban, csemegében, *gyógyszert* ad be. Ugyan sosem adtam volna erre a fejem, ha látom, hogy a fejedelem, a tanács és az egész haza tisztában van saját jogaival és érdekével, és nincs a végső agóniában.

S hogy mennyire élénken foglalkoztatta Erdély és a Habsburg-ház érdekeinek összefonódása, ez idő tájt még egy *újabb* tervezetet is készített:

Küldtem egy másik tervezetet is a török háború folytatásáról a nevezett Schaffenberg gróf útján, de ennek másolatát elvesztettem, nem is bánom, mert azt hiszem, hiúságokkal firkáltam tele, Schaffenberg – nem tudom, nem jóindulatból-e – mégis azt írta nekem, hogy a császár elolvasta, megdicsérte, és kegyesen megígérte, hogy az erdélyi ügyeket a szíven viseli. Azt hiszem, megvan még ez ügyben hozzám írt levele, ha fogságom idején iratszekrényem felfogatásakor el nem vett. Bárcsak ő állhatna mellettem élő tanúként, de már mit sem használ nekem, nem sokkal ezután elhunyt.²⁴

Vagyis politikai pályája beérésének kezdetén a Habsburg-hatalomátvétel első időszakában Bethlen Miklós a zökkenőmentes átalakulást, a *birodalomba való betagozódás* aktusát próbálta elősegíteni, elérni. Kérdés csak az, hogy ezt milyen feltételekkel képzelte el. Arról nincs értesülésünk, hogy az 1685. április 14-én megkötött Dunod–Teleki-féle paktum előkészítésében, amely először mondja ki és ismeri el a császári-királyi fennhatóságot, befogadja téli szállásra a császári sereg egyhatodát, juthatott-e bármilyen szerep Bethlennek. Tudjuk viszont, hogy ragaszkodott – mint önéletírásából kiviláglik, *egyedülként* a vezető garnitúrából – az elutasított Haller János-féle 1686-os diploma elfogadásához, s annak hasznosítható pontjait megpróbálta átmenteni. Ezt a folyamatot akkor érthetjük meg igazán, ha a Haller-féle diploma – amelyet *Imádságoskönyvében* ekként jellemez: „amelyet még távullakó lelki *atyánkfiai*

24 BML, II, 1185–1186.

[ti. a nyugat-európai protestánsok] is, maga pedig a *szükség, a ratio status, rendes okosság és minden körülálló dolgok* (Kiemelés tőlem, J. J.) javallának és tanácsolnak vala, azt is világ csudájára s maga veszedelmére megveté nagy boldogtalanul s balgatagul²⁵ – és a *Moribunda Transylvania* cikkelyeit összehasonlítjuk. Nincs nehéz dolgunk, mert az 1686-os tervezet pontjait ő örököltette ránk fő művében, attól tartván, hogy annak szövege valószínűleg nem marad az utókorra.

A Haller-féle diploma magyar fordítását idézzük Bethlen Miklós lejegyzésében:

1. Apafi fejedelem, mind az apa, mind a fiú, uralkodjanak Erdélyen halálukig.
2. Haláluk után Erdély rendei szabadon válasszanak fejedelmet.
3. Vallás, törvények, szabadság, végül is minden egyházi és világi ügy maradjon szabad.
4. Ugyancsak szabadon köthessen az erdélyi fejedelem szövetséget bármely keresztény uralkodóval, hacsak nem az ausztriai háznak s a magyar királynak nyilvánvaló kárára.
5. Elismerésképpen a magyar királyoknak 50 000 birodalmi tallért fizet évente.
6. Amit a töröktől erdélyi fegyver egymaga szerez vissza, maradjon Erdélyé.
7. Ami pedig közösen, vagy egyedül császári fegyverekkel szereztetik vissza Erdélyből és Magyarország hozzátartozó Részeiből, Erdélynek engedtesék át, de a magyar királyok legfőbb hűbéri jogának sérelme nélkül.
8. Temesvár és Erdély bevétele előtt Erdély a törökkel nyíltan nem ellenségeskedik, csupán valamelyes gabonával segíti a keresztény hadsereget.
9. Kolozsvár és Déva kétharmadrészt császári, egyharmadrészt erdélyi őrséggel őriztessék a háború végéig, akkor rögtön ürítettessék ki és adassék át az erdélyi fejedelemnek.²⁶

Kibővíthető még az elutasított diploma kapcsán kifejtett véleményének árnyalása. Ebben kiteljesedik az egész kérdéskörnek a nemzetközi viszonyokra és kapcsolatokra, s a törökre vonatkozó megoldási javaslata. Ebben folytatja az apjával, Bethlen Jánossal elkezdett, de az erdélyi külpolitika működésére oly beszédesen jellemző *félbemaradt* vállalkozást, a *semlegességért* folyó harcot, miszerint a protestáns fejedelmek segítségét kellene kérni a béke és a diplo-

25 BMÖ, II, 206.

26 BMÖ, I, 344. (V. Windisch Éva fordítása.)

ma pontjainak garanciájához.²⁷ (A török orientáció pedig csupán egy rövid időszak, a Wesselényi-mozgalom kezdeti szakaszában volt jellemző Bethlen Miklós politikai igazodásában.)

Amiként kortársainak érvelt helyzetük jellemzésére:

Sem a békét megtartani, sem háborút viselni nem tudunk. [...] A legbiztosabb dolog elfogadni a diplomát, megőrizni a hazát mostanra és a jövőre: a megkapott hitlevél másolatát meg kell mutatni a töröknek és meg kell győznünk a dolog szükségességéről és céljáról: adózni kell neki, épp úgy, mint eddig, a vezéreket arannyal megvesztegetni, megadni a németnek a megadhatót, és velük semmiképpen sem összeütközésbe kerülni: így hajózzunk Scylla és Charybdis között, míg vége nem lesz ennek a viharoknak. [...] Ha a török győz, az adó, ha a német, a diploma lesz Erdély horgonya.²⁸

Bethlen tehát már 1688 tavaszán felismeri azt a történelmi pillanatot, amikor Erdély önállóságát radikális változások nélkül megtarthatja: a Habsburg-terjeszkedés veszélye még nem annyira fenyegető, mint akár egy-két hónap múlva. Ezen tudás birtokában került abba az ihletett lelkiállapotba, hogy tolat ragadva sietve megírja *Moribunda Transylvaniáját*.²⁹

Bethlen Miklós a számára oly fontos megállapodás-tervezetre 1686-ban még könnyű lelkiismerettel mondhatott igent. De 1687-ben már egy erősen megváltozott politikai környezetbe került Erdély: ez évben felgyorsultak a

27 „boldog az az állam, amelyik béke idején gondol a háborúra. A törököt titkon előre figyelmeztetve küldjetelek el a brandenburgi választóhoz, és az ő meg más protestáns fejedelmek és a baráti lengyel király tanácsával és segítségével” állítsanak fel komoly hadat, s Debrecen mintájára vállalják a semlegesség állapotát, hogy a diploma elfogadása „egyik fél sérelmére sem történik, hanem a becsületes és biztos semlegességnek mind a két fél iránti tisztelettel való megőrzésére” törekcsenek. BMÖ, I, 346.

28 *Uo.*, I, 347. Lásd még: BML, I, 251. Bethlen még *Imádságoskönyve* mindennapi imádságai közé is feljegyzi, hogy a felajánlott diploma elutasításával mekkora bünt követtek el: „Mikor a napkeleti és napnyugoti két nagy birodalom összeütközésében Felsőged a napnyugoti nagy monarcha által az ő békessége és dicsőségére való szép diplomával megkínála is, amelyet még távullakó lelki atyánkfiai is, maga pedig a szükség, ratio status, rendes okosság és minden környülálló dolgok javallának és tanácsolnak vala, azt is világ csudájára s maga veszedelmére megveté nagy boldogtalanul s balgatagul. A két nagy hatalom között nem tudta magára gondot viselni, noha kezén vala az alkalmatosság mindkétfelől, hanem mint az esztelen, együgyű bolond galamb, minden jövődöre való bátorság és szövetség nélkül úgy marada a kétféjú nagy sasnak napnyugoti körmei között, annak monarchája discretiojára...” Vö. BMÖ, II, 206.

29 Latin és magyar szövegét lásd: JANKOVICS József–SZÖRÉNYI László, *Bethlen Miklós: Moribunda Transylvania*, ItK, 120(2016), 315–335.

magyarországi és az európai hadszíntéri események, a török–keresztény viszonyok olyan módosuláson mentek át, amely negatívan befolyásolta az erdélyi önállósulási törekvéseket. Az év elején a Haller-féle diplomával ellentétben Antonio Caraffa az év folyamán végbevitte a mindkét hazát felháborító és elrémítő eperjesi és debreceni mézszárlását, majd Erdélybe is bevonult; a keresztény csapatok több helyen is legyőzték a török seregrészeket, Lipót október végén beterjesztette a pozsonyi országgyűlésen a Habsburgok fiági örökösödését – ami azt jelenti, hogy a magyar királyság immár törvénybe iktatva József fiára szállt –, illetve rövidesen, 1688 januárjában kiiktatta II. András 1222-es törvénycikkét, az ellenállási jogot.

Mindezt tetézi, hogy Erdélyt teljesen elárasztották a császári hadak, október 18-án Veteráni tábornok harc és ellenállás nélkül bevonult Kolozsvár városába, 27-én Lotaringiai Károly pedig Apafi Mihály megbízottjával, Teleki Mihállal folytatott tárgyalások után megkötötte az ún. balázsfalvi szerződést, amely Erdély 12 városában biztosított szálláshelyet a császári katonaságnak, s 700 000 forintot kért adóba beszámíttatni. Cserében a herceg ígéretet tett Erdély függetlenségének megőrzésére. Az ígéretből annyi valósult meg, hogy Scherfenberg tábornok két nap múlva már a fejedelem (I. Apafi Mihály) szebeni lakosztályában vert tanyát. Ezzel megtörtént Erdély nyílt megszállása, Caraffa tábornok 1688. május 9-én már olyan szerződést kötött Apafi és a rendek megbízásából Teleki Mihállal és Erdély többi vezetőjével – mert Bethlen Miklóst, megint az *egyedüli* tiltakozót Caraffa megakadályozta, hogy jelen legyen az aláírásra váró tervezete vitáján, jöllehet végül az ő aláírása is szerepel a dokumentumon –, amely Erdély védurául és örökös királyául ismeri el I. Lipótot és utódait, alapvető katonai bázisokat ad át a császár kezébe (Kővár, Huszt, Görgény, Brassó); s keresztény buzgalomból hűtlenségnek tartja a jövőre nézve a törökkel való kapcsolattartást, s az erdélyieknek csak annyi mozgástér marad, hogy kérhetik a hazai szerződések érvényben, s a vallási megállapodások tiszteletben tartását. Bethlen még azt hitte Caraffáról, hogy „az én moribunda materemnek hozott talán valami orvosságot; de jaj nekünk, mint majd meglátszik.”³⁰

30 BMÖ, I, 377. Bethlen Miklós a rá jellemző, a dolog rendkívüli fontosságára való tekintettel, alapos és feltételeket kijelölő „vox” a kérdésben jól érzékelteti határozott érdekvédelmét a Caraffa által javasolt öt pontjára adandó válaszban Fogarason, 1688. május 3-án: „Noha a proponált punctumok olyan nagyok és nehezek, a mineműek ebben a saeculumban, ebben az hazában nem hallattattak, mindazonáltal, mivel az Isten keze, cedendum necessitati. Hogy azért az hazát ennél is nagyobb és hirtelen egyszersmind elborító árvíz formájú veszedelemben ne ejsük, tentálni kell minden tehetséggel, hogy a

Ebben a történelmi pillanatban nem kisebb feladatra vállalkozott Bethlen Miklós, mint e kialakulóban leendő status quo teljes felülírására. Egy önálló tárgyalási pozíció elnyerésére, egy új uralkodáseméleti paradigma vagy új társadalom-átalakítási narratíva kidolgozására. Scherfenberg tábornok útján, közvetítése révén magát I. Lipótot keresi fel egy memorandum kereteibe foglalt politikai-rendezési tervvel: a *Moribunda Transylvaniával*.

Bethlen, egyéb hasonló műveihez igazodván, kiválóan megszerkesztett orációval áll a császár elé: pontokba foglalva mondja el „beszédét”, amelynek révén világos, könnyen átlátható szerkezetet vázol fel. Irodalmi-retorikai feladatot tölt be a hangütésével is, hogy az olvasó érezze az elkövetkező mondandó kiemelt jelentőségét, országos fontosságát: antik történelmi példázattal élve saját magát Maxaridushoz, Croesus néma fához hasonlítja, aki apja halálos veszedelmét látva váratlanul megszólalt, az ellenséges katonát arra figyelmeztetvén, hogy ne ölje meg áldozatát, mert ő a király. Önmaga is ilyen hatalmas feladatra vállalkozik, amikor országa helyzetét látván felkiált, nem másához irányozván szavait, mint az európai keresztény uralkodók fejéhez, I. Lipóthoz. A nagyon illő példázat származhatott Zrínyi Miklóstól is,³¹ de valószínűbb, hogy ő is Hérodotoszra ment vissza (I. könyv, 85. fejezet), vagy az őt követő Aulus Gelliusra (*Noctes Atticae*, V. könyv, IX. fejezet).

Három nagy témakörbe tömöríti össze Erdély fizikai és szellemi állapotának leírását, szem előtt tartván alapállását: Erdély helyzetén nem külső segítséggel, és nem rendkívüli eszközök használatával kell változtatni, hanem a fennálló viszonyokat kell megjobbitani, a kialakult helytelen, rossz gyakorlatot kell igazsággal felváltani, hatalmas társadalmi változások helyett egyensúlyteremtő, hazai törvények szerinti belső reformok meghozatalára ösztönzi a császárt és királyt.

Ehhez az alábbi területeken merülnek fel közvetlen beavatkozást sürgető igények:

---

3 utolsó punctumok állapotjába, ha mi könnyebbítést nyerhetne ember a két első punctumnak admittálásával. Mindezek pedig tali conditione legyenek, hogy Caraffa őnagysága tanquam plenipotentiarius Suae Maiestatis assecuráljon bennünket, de libertatibus omnibus et praesertim conscientiae vel religionis és hogy őfelségétől is usque ad primum Junii azokról solenne diplomát és assecuratiót hozat. Addig pedig az homagium praestálás, sőt ha lehetne, a várak assignatiói is, haladjon; avagy ha meglenne is, de ha őfelségétől modo ut supra nem assecuráltatunk, kiváltképpen quod a libertatem conscientiae: Isten és az világ előtt az az hűt minket ne kötelezzon. A diploma a Caraffa őnagysága emberével, nekünk is emberünk menjen fel.” (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XIX, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1896, 402–403. Továbbiakban: EOE)

31 *Az Török Afium ellen való orvosság* = ZRÍNYI Miklós *Prózai Munkái*, kiad., jegyz. KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 2004, 4778–4780. sor.

1. A fejedelem öreg és beteg, meditációba vonult vissza „az állam kormányrúdját saját kezéből már több évvel ezelőtt kényszerült átengedni” – nyílt utalás Teleki Mihályra –, s ebben a hatalmi űrben a káosz uralkodott el. Összeesküvések, a törvények felforgatása, vagyonekbobzások, kiszarolt köznép és szegénység, erőtlen rendfenntartó erők, üres államkincstár, felszámolt kancellária jellemzi az államirányítási működést, illetve annak hiányát.
2. A visszautasított Haller János-féle diploma 1686-ban azokat a körülményeket tárta fel, amelyek szerint nincs meg az összhang az Erdélyre jellemző monarchikus, arisztokratikus és demokratikus kormányzati működés között – vagyis a fejedelmi, a tanácsi, és az országgyűlési harmónia, amelyen alapul az állam fenntartása és az államgépezet működtetése, finoman szólva nem tökéletes –, ami ugyancsak nagymértékben hozzájárul a kaotikus belső viszonyok átszervezéséhez, funkcionális létmódja rendbetételnek szükségességéhez. A szavazás szabadsága megszűnt, a törvénykezés a „szegények és az óvatlanabb” emberek kárára fordult. S mindezt a fejedelem érdekének leple alá rejtették.
3. A harmadik nagy probléma – amit viszont Őfensége, a császár atyai kegyessége igen könnyen eltávoztathat – a „katonai szabadosság és a beszálások terhe”, a katonai állomáshelyek és a hadat tápláló élelmiszereket előállító vidékek értelmetlen és sok erőt elvonó távolsága, a velejáró számos kényelmetlenség, a sok költséges „vecturázás”, a termények, az élelmiszer- és abrakszállítás, amely főleg a legszegényebbeket sújtja, már-már az elviselhetetlenség mértékéig.³²

S a császártól várt ellenszerek mindezen gondokra:

- I. Komoly bűnbánat Erdély, és uralkodói irgalom erénye a császár részéről – mivel Erdély fél a rendkívüli török–tatar veszélytől, egyben aggodalom

32 A német katonákat, körülbelül 22 ezer embert, Kolozsvár, Dés, Beszterce, Torda, Enyed, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Déva és Szeben városában kvártélyozták be, megrontván a szegények vagyonát is, az élelmiszert pedig „Brassó, Barca, székelység és szászág és belső vármegyék kételenítettvén imez messze tett kvártélyokba vecturázni, még pedig télben, búzát, bort, zabot, szénát, ki a vecturával, ki az olyan naturáléknak az uraktól való drága vásárlásával megromlék.” „A német elemésztvén imez soros kvártélyait, télben beljebb kételenítették szállani az országba, és így amazok is odaki és ezek is idebé elromlának, melyeket mind eltávoztathattunk volna helyes dislocatio és ahhoz képest igaz repartitioval, ha az Isten először eszet, és azután, amint ide elébb megtetszik, jó lelket adott volna.” BMÖ, I, 369.

tölti el lelkiismereti szabadságának megőrzése miatt is. Vagyis a négy bevett vallásnak továbbra is szabadnak kell maradnia.

- II. Ugyanezen irgalmasság borítson fátylat az erdélyi lakosok tévedésére is, amellyel visszautasították az 1686-os diploma elfogadását, az uralkodó kegyességet gyakorolván adja vissza e lehetőséget – ami nemcsak az ország népének, hanem Őfelsége szövetségeseinek is kedves.
- III. Küldjön teljhatalmú megbízottakat, lehetőleg ne rettegett – utalás a véreskezű, Eperjesen kegyetlenkedő Antonio Caraffa Erdélybe vonulására –, hanem szeretetreméltó embereket. S történjék mindez úgy, hogy még Őfelségének ellenségei se botránkozzanak meg rajta, vagyis mind a szövetségesek, mind az ellenségek fogadják be maguk közé Erdélyt, s azzal a császári kegy és irgalom jegyében feltámadó „újdонат új tartomány” létrejöhesse, vagyis a nemzetközi diplomáciában is elfoglalhassa új szerepét.

Az illetően, a császári útmutatással kijelölt helyét Erdélynek csak akkor látja Bethlen megoldottnak, ha hitlevelet, vagyis új, az 1686-os diploma módosított változatát adja a karoknak és rendeknek, az alábbi feltételek biztosításának értelmében:

1. A szükséges szabadságokról, különösképpen ami a másfél évszázad óta gyakorolt, szeretetben egymás mellett élő négy bevett vallást illeti.
2. Őfelsége senki személyére vagy vagyonára nem teszi rá kezét: a fejedelmére sem.
3. Az állam átalakítása a jó és az igazság, s a hazai törvények szerint megy végbe.
4. Gondoskodni fog arról, hogy e folyamatot a karok és rendek biztonságban rendezhessék.
5. Bethlen megesküszik, hogy nem fejedelme és országa megdöntésére törekszik, nem akar véres polgárháborút, hanem az „utcákon letiport Igazság felállítását, a száműzetésbe kergetett jó rend – a Thökölyvel eltávozottak – visszahozatalát, és így a beteg, a halállal viaskodó Haza megvigasztalását” óhajtja.
6. A politikai-társadalmi átalakítását többek javaslatát figyelembe véve, különös tekintettel pedig Ő Szent Fenségéire, a következő módon javasolja a gyakorlatban megvalósítani:
  1. Hívják össze a „biztos és szabad országgyűlést”.
  2. A rendek ne élőszóval válasszanak, hanem voksukat „szavazókövecskékkel,

velencei módon” hozzák meg. Az így kiválasztott férfiak a három nemzetből legyenek, s ők lesznek az átalakítás Igazgatói.

3. E választásokon ne legyenek tekintettel senki személyére, eddigi tetteire, sőt, a fejedelmen kívül mindenki mondjon le eddig vállalt tisztségeiről, s az átalakulás után azt vegyék fel, amit Isten és az Igazgatók rájuk ruháztak.
4. Esküdjön meg a fejedelem és minden kar, „hogy az Igazgatók által létrehozandó átalakítást helyeselni fogják”.
5. Az Igazgatók esküdjenek fel a karok által összeállított szövegre, amely „az ilyen súlyú tárgyalásokhoz illik”.
6. Ülészenek az Igazgatók, „tárgyaljanak mindenekelőtt az állam megőrzéséről” a külügyeket illetően, valamint a belső bajok helyreigazításáról és orvoslásáról.
7. Ha Isten segítségével befejezték az átszervezést, az Igazgatók mondjanak le az igazgatóságról.
8. „Mindezek Szentséges Fenségtek szárnyai oltalmában legyenek a következő hadjárat előtt, ugyanis ezer érvel tudnám bizonyítani, hogy ha ez hasztódik és a következő hadjárat kimenetelétől függ, akkor Erdély minden bizonnyal külső és belső bajaiba, emberileg szólva, belepusztul. A török ugyanis nem tűri tovább, hogy Erdély semleges maradjon, hanem vagy ellenségként, vagy harci szövetségként tekinti, és bizony félni kell, nehogy a félelem és a kétségbeesés a köznépet a zöld erdőbe űzze.”

Bethlen Miklós új diplomatervezete megőrizte az előtte járó 1686-os Halter-féle diploma szellemiségét és a legfontosabb alapelveit. (A fejedelmi cím megmaradása, szabad és titkos választások, a hazai törvények fenntartása, a négy bevett vallás megőrzése, semlegesség státusa felé törekvés, az önigazgatás megmaradása.) Azonban a látszat ellenére is radikálisabb amannál, bár ezt Bethlen Miklós csak nagyon óvatosan, a szövegben elrejtve fejtette ki. Nem is tehetné másként, hiszen az erdélyi vezetőréteg egy része azonnal hazaárulással vádolta volna, amint vádolta is. Még a rejtett üzenet szövegbravúrával sem merte vállalni a szerzőséget, s csak „Anonimus Author”-ként aláírva, a császárhoz nem a közönséges postán, hanem Scherfenberg tábornok útján, titokban juttatta el tervezetét. A súlyos bírálattól nem is állt olyan messze: Nagyari József udvari prédikátor s vele a Habsburg protestánsüldözéstől rettegő, s egyházát féltő papság a kezdeményezés első hírére egyaránt ellene fordult.³³

33 Vö. NAGYARI József *tábori prédikációi*, kiad., jegyz., bev. GYÓRI L. János, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 17. (Az adatot Tóth Zsombornak köszönöm.) Önéletírásában is

Mi is valójában a szöveg alapvető, titkos „üzenete”? Nem más, mint az, hogy ő már 1688 elején úgy ítélte meg, hogy Erdély nem kerülheti el sorsát. S a két rossz közül országa számára a vélhető jobbikat választotta. Hazája szerérének rúdját egyértelműen a keresztény országok, a Német-Római Birodalom felé fordította volna. Két évvel a Haller-féle diploma után, és két évvel a *Diploma Leopoldinum* előtt! Bátor kiállítás a főhatalomváltás mellett. Azonban az önálló tervezetnek látszó diplomajavaslat nem teljesen önálló szerzettetésű, a *fejedelem jóváhagyását is élvező közmegegyezésen* nyugvó alapja volt: egyértelműen igazolja ezt Apafinak a Caraffával tárgyaló küldöttséghez, a követekhez szóló, 1688. május 3-án elküldött 22 pontos iránymutatása!³⁴ Melyen meglát-szik már, hogy Erdély feladta azt az álláspontját és reményét, hogy az 1687-es évben a nyugati hitsorsosok irányába felerősödött diplomáciai segélykérő akcióitól komoly eredményt várjon, s belátta, hogy az 1687-ben körvonalazott programjának – miszerint „nem *subjectusi*, hanem *conföderatusi* akarunk lenni Ófelségének” – óhaja irreális.³⁵ Mivel ez nem volt megvalósítható, ezért Bethlen szeretne volna mindezt a „*legszelídebb átalakítással*” reformok útján elérni. Országát mint „*újdonat új tartományt*” beolvasztani a császári s magyar királyi fennhatóság alá, az uralkodó fejedelem főségének megtartásával ugyan, de ami a legfontosabb engedmény: „Szentséges Fenségtek szárnyai oltalmában”. Vagyis felajánlva országát Német-Római Birodalom és a Szent Liga oltalmába.

Jogos a kérdés, hogy ment-é az ország sorsa elébb Bethlen Miklós ezen politikai tervezete által. Teleki Mihály (akit Bethlen legfőbb ellenségének tartott, aki titokban francia és császári pénzadományt egyaránt kapott, s ennek megfelelően hol ide, hol oda húzott, ekkor épp a császár felé billent mérlege serpenyője) komoly pénzüsszegért hozzájutott a titkos irathoz, annak olvasása után megjuhászodott a szerző iránt.³⁶ Antonio Caraffa a kézirat olvastán szintén közelebb került hozzá. A tábornok saját szavaival elismerte, hogy újabb – a beolvasztás menetét ugyan fékező, de a Bethlenénél sokkal keményebb és kegyetlenebb feltételeket diktáló, a *timor* és *amor*, illetve *az oszd meg és uralkodj* uralkodási technikáját ötvöző – memorialéja kidolgozása során, de a későbbiekben is élt Bethlennek az ország irányítását illető

---

említi, hogy Nagyari József udvari prédikátor mellett Horti István püspök és Pataki Tóth István, kolozsvári professzor, II. Apafi Mihály nevelője is járt nála annak érdekében, hogy a töröknek letett esküt ne szegjék meg. BMÖ, I, 355.

34 Vö. EOE, XIX, 406–409.

35 Vö. *Uo.*, 26.

36 BMÖ, I, 382. Vö. még BML, II, 1187.

javaslataival, a Lipót-féle diploma kidolgozásában pedig támogatólag vett részt.³⁷

Bethlen e terve, mellyel – úgy érezte – „annak a fiúnak a szerepét és hivatását töltöm be, aki örült anyjának annak tudta nélkül csemegében gyógyszer ad be”,³⁸ nem jutott el a megvalósítás fázisába, mert túl korán jött a Caraffa-féle tervezet (1690), amely a császár és körei támogatásával – és a vallásszabadságon túl szinte semmi kézzelfoghatót nem ígérve – elsodorta a *Moribunda Transylvaniát*. Mindenesetre Bethlen nevét innentől kezdték megjegyezni az udvarban mint Habsburg-párti hatalmi tényezőét. Ami a tervezet célba találását, hasznát illeti, abban ma sem tudunk Kővári László meghatározásánál szellemesebbet mondani: „Bethlen emlékiratából a kormány irányt kapott, a nélkül, hogy Bethlen hazafiai ohajtásai is teljesedésbe mentek volna.”³⁹

Bethlen Miklós számára két év múltán nyílik újra alkalom, hogy isteni elhivatástól és önálló elhatározástól vezéreltetve ismét hazája ügyének „agens oratora” lehessen.⁴⁰ Apafi és Teleki Mihály váratlan halála (1690. április 15., illetve augusztus 21.) után Thököly Erdélybe való betörése és erdélyi fejedelemsé válassztása, Heisler tábornok fogságba esése, a török előrenyomulása, később Belgrád eleste kényszerítette arra, hogy felismerve az alkalmas pillanatot, Bécsbe utazzon hazája státusának újrendezésére e megváltozott körülmények közepette. Fő követi feladatul a tanácstól ifjú Apafi Mihálynak a fejedelemségben történő megerősítését kapta, de saját ötletei alapján kezdeményezte a minisztereknél, hogy az Erdélyben győztesen tartózkodó bádeni Lajos őrgróf „ne bánjon ellenségesen a tartománnyal, és azok javaival sem, akik Thökölyhez csatlakoztak”, s arról is rendeletet kért, „hogy törvényes ítélet meghozatala előtt senkinek a javaihoz ne nyúljon se a kincstár, se a biztosság, se valaki magánsze-

37 BMÖ, I, 377, 381–385, 403. Caraffa emlékiratát lásd: KŐVÁRI, *i. m.*, 210–213. illetve F. MOLNÁR MÓNika, *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között: L. F. Marsigli és kortársai*, Bp., reciti, 2016, 65–67.

38 BML, II, 1186. Az idézet folytatása: „Ugyan sosem adtam volna erre a fejem, ha látom, hogy a fejedelem, a tanács és az egész haza tisztában van saját jogaival és érdekével, és nincs a végső agóniában.”

39 KŐVÁRI, *i. m.*, 190.

40 Kolozsvárról elindul Bécsbe, „te tudod, Isten, nem egyébért, hanem a te lelked instincusából, azért, hogy a te házadnak és az egész hazának szerezzek valami securitást ad incertum belli eventum, mert én jól láttam, hogy avval a kis zernyesti harccal nondum est decisum, és féltem attól, ha az egész ország Tököli mellé áll, és azután a német ismét feljülfordul, jure belli et victoris aget in sacra aequae ac profana. Ha pedig Tököli kezében török birodalom alá teszi Isten az hazát, könnyű leszén nékem in fine belli hazajönnöm. Addig pedig feltettem, a hazának agens oratora lések, valamíg egy falat kenyérem leszén, és hűtelem leszén Bécsben.” BMÖ, I, 402.

mély.” Miután ezeket elérte, meglegegedetten haza akart térni, ám a császártól felkérő üzenetet kapott, „hogy tanácsoljak valami eszközt, amivel hazám a kereszténység számára megtartható lenne.”⁴¹ Vagyis az udvarban felkérték, hogy valójában készítsen egy diplomatervezetet, amelyben igyekezzen meggyőzni „őfelségét, hogy Erdélyt csak mint a tervezett diplomában leírt módon megalakított és megerősített tartományt birtokolhatja és tarthatja meg a császári ház.”⁴² Ez a tervezet, amely eredetileg mindössze négy pontból állt, s melyet a Bécsben tartózkodó brandenburgiai, angliai és hollandiai követtel próbált egyeztetni, lett a *Diploma Leopoldinum* alapja.

Írásának-szerkesztésének módszere követi a *Moribunda* technikáját és történetfilozófiáját. Ismét, immár kibővítve és a megváltozott új helyzethez alkalmaztatva, az erdélyi jogi és belpolitikai hagyományokra alapozva fogalmazta meg művét, a lehetséges minimális veszteség jegyében. Törekedett a számára legfontosabb – mert legbizonytalanabb – kérdésben, a vallásszabadság kérdésében figyelembe venni az udvar elvárásait, némi engedményeket biztosítván a katolikusoknak, vagyis lényegében megőrizni a bevált gyakorlatot, a négy bevett vallás elvét. Törekedett a belső rend és a jogfolytonosság biztosítására. A másik, otthon ráért feladat, az ifjú fejedelem megerősítésének hangsúlyos követelése, amelyet „legjobb hűséggel, egészen az udvar undorodásáig szorgalmaztam”,⁴³ kudarcot vallott, amiért hazatérte után kollégái közös erővel ellene fordultak, ligát szerveztek, azzal vádolván, hogy nem járt el tisztességes módon hivatalában, s őt az ifjú fejedelem „ellenségének, kifosztójának” tartották.⁴⁴ S azzal még csak olajat öntött a tűzre, hogy egyúttal bizonyos Apa-fi-birtokokra, köztük Radnótra – s másokra, a Thököly lányok, Mária és Éva zálogbirtokának ideje épp lejárván – valóban rá akarta tenni a kezét. Az elnyert diploma, az ún. *Diploma Leopoldinum* főbb pontjai a tizennyolc közül:

1. A bevett négy vallás gyakorlása, kiegészítve azzal, hogy ahol a katolikusok többségben vannak, templomot építhetnek.
2. A régi királyok, fejedelmek adományai és kiváltságai a mostani birtokoknak biztosítatnak.
3. Az *Approbaták* és *Compilaták*, Werbőczy *Hármaskönyve* (a *ius resistendi* kihagyásával), valamint a százszok municipális jogai érvényben maradnak.

41 BML, II, 1189–1190.

42 *Ua.*

43 *Ua.*, 1191.

44 *Ua.*, 1194.

4. A közigazgatás, a törvényhozás és a jogszolgáltatás megtartja eddigi alakját.
5. Minden hivatalra csak belföldiek, magyarok, székelyek és szászok neveztetnek ki, tekintet nélkül vallásukra, Ófelsége azonban a rendek megegyezésével honfűsítási ajánlatot tehet.
6. A fegyverrel visszafoglalt jószágokat ingyen kapják vissza a régi birtokosok, magszakadás címén a kincstárra szálló javakat egyedül a belföldieknek adják.
7. A főkormányzó, az erdélyi hadak fővezére, a főkancellár, az ítélmester és az azelőtt szokásban volt méltóságbeliek a kijelöltek lajstromából csupán az erdélyiek közül neveztesse ki. A városi, megyei, székbeli főtisztok vallása is a szokásnak megfelelően alakuljon.
8. A tanácsurak és a királyi tábla tagjai közül legalább három-három, az ítélmesterek közül legalább egy katolikus legyen.
9. Az országgyűlés évente tartassék.
10. A kormányzó lakjék az országban, esküdjék meg a törvények megtartására.
11. Az adóösszeg béke idején 50 000 tallér, háborúban 400 000 forint, felosztásának módját a rendek határozzák meg.
12. Új adó nem hozatik be, vámok nem emeltek.
13. A szabad székelyek közterheket nem viselnek, hanem a haza védelmére saját költségükön katonáskodnak.
14. A kereskedés szabadsága továbbra is fenntartatik.
15. A tizedeket ezentúl is a földesurak bérlik a kincstártól.
16. Nagyszámú katonasággal a Felső nem terheli a tartományt, az őrség feje német tábornok lesz, aki csak hadi ügyekben érintkezik az állam tanácsával, a közigazgatásba nem avatkozik.⁴⁵

A *Diploma Leopoldinum* – bár a kortársak hangadó személyiségei ellenségesen fogadták – végül is elérte célját, megfelelt feladatának: Bethlen Miklósnak sikerült Erdélyt kimenekíteni a vészhelyzetből, s noha önálló államiságát elveszítette, nem süllyedt anarchiába, s a diploma jegyében, nagyobb államirányítási változtatások nélkül még évtizedekig szolgált a kormányzás alapjául.

Legfontosabb pontjai közül, mint fentebb láttuk, kiiktatták az előző politikai tervezetek egyik legsúlyosabb pontját, a szabad fejedelmválasztás jogát, vagyis az erdélyiek által otthon korábban már a császár beleegyezését sem kikérvén, megválasztott ifjú Apafi Mihály fejedelmi posztjának megerősítését. A bécsi udvar állhatatos maradt a majdnem gyermek fejedelemnek az

45. Idézi TARJÁN M. Tamás, *i. m.*

uralkodástól való ideiglenes távoltartásában, ami állandósult, mert a jogfolytonosság felszámolása miatt szüksége volt rá Bécsnek. A fejedelmi cím ily módon kiesett a hierarchiából, s a császár képviselői, a gubernium és a kancellária, illetve egy külföldi származású vezénylő tábornok révén uralkodott a továbbiakban. A későbbi években néhány jelentősebb, a katolikus érdekeket jobban kidomborító változtatást hajtottak végre a diploma szövegén. Ezt a Diploma megerősítésekor (1691), személyes udvari tárgyalások, s a *Resolutio Alvincziana* (1693. április 9.) révén hajtották végre.⁴⁶

Pár héttel azután, hogy az erdélyi országgyűlés elfogadta a Diplomát, Bethlen újfent szükségét érezte, hogy tollat ragadjon hazája érdekében. Ezúttal a nyílt levél formáját választotta, nyilvánvalóan azért, hogy mondanója eljusson a konkrét, kollektív célszemélyhez: a széles közönséghez. Franz Ulrich Kinskynek, az udvarban az erdélyi ügyek miniszterének kezébe irányította szövegét, minden bizonnyal a kiadás engedélyeztetése végett (1691). A címzett, noha egyetértett vele, helyeselte is a benne írtakat, mégsem javasolta publikálását. A hozzá küldött irat Erdélyben maradt másolatából közöltük a szöveget.⁴⁷ A mű legfőbb célja az erdélyi helyzet konszolidációja, az új típusú guberniumi irányítás szerkezetének felállítása és működtetése annak érdekében, hogy világossá tegye mindenki számára: Erdély megmaradt a császár hűségében, s a diplomának megfelelően a hazai jog és az igazság eszközeivel irányítatik a jövőben. Amint egyik utalásából egyértelműen kitűnik, Thököly Imre külföldről beküldött hasonló műfajú írásait, azon pátenseket akarja ellensúlyozni a törvényesség jegyében, amelyekben a fejedelemmé tett kuruc vezér az erdélyieket többször is megbíráta azért, hogy a töröktől elszakadtak és keresztény uralkodóhoz csatlakoztak. Ám Bethlen kihasználta az alkalmat arra, hogy belesulykolja az erdélyi elmékbe, hogy Erdély azért is kerülhetett ebbe a szétszakadt állapotba, mert nem fogadta el az 1686-os császári diplomafelajánlást: Nem az Erdély problémája, hogy kiegyezett a császárral és keresztény uralkodóhoz csatlakozott, hanem

46 Vö. ALBERT András, *Bethlen Miklós diplomáciai tárgyalásai, bécsi követjárásai és a Resolutio Alvincziana pótdiploma jogtörténet jelentősége a 17. századvégi Erdélyben (1691–1704)*. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop422b/2010-0010_kotet_01_bethlen_miklos_diplomaciai_targyalasai_becsi_kovetjarasai/bethlen_miklos_diplomaciai_targyalasai_becsi_kovetjarasai_4_4.html (2017. 08. 10.)

47 JANKOVICS JÓZSEF–SZÖRÉNYI László, *Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691)*, ItK, 117(2013), 692–721. Jelzete: MNL-OL, P 55, CCLX. 52. 158–164.

azért kell elítélni, mert saját maga [java] ellen vétkezett, amidőn ugyanerről már korábban nem gondolkodott, nevezetesen, hogy a császári feltételeket és a királyi oltalmat már az 1686-os első diploma szövegezése szerint nem fogadta, el: mert, mint közülünk mindenkinek be kell vallania, hogy ha az a diploma az erdélyiektől akkor, ahogyan illert és lehetett volna, befogadást nyert volna, akkor őket most semmiféle gond sem gyötörné azzal kapcsolatban, hogy milyen itt a politikai irányítás jövőendő rendszere.⁴⁸

Ám a jelen helyzet biztató, Erdélyben a lelkiismereti szabadságot (a négy bevett vallást) hiánytalanul biztosítja. A rendes és rendkívüli hadiadók, a beszállások roppant terhei megfelelő számvételi bizottságok felállításával megoldhatók, s hogy ezek a köznépet eddig oly súlyos mértékben sanyarították, abban az erdélyi tisztviselők hozzá nem értése, restsége, korruptség, vagy éppen nem léte is felelős, nem csak a németek erőszakossága, mohósága és kegyetlenkedései.

Nem kell tehát csupán a németeket vádolni, sem panaszainkkal elhalmozni a Felséges Uralkodót, és Magas Udvarát, mert ott bizonyára semmi döntést nem hoztak a mi veszedelmünkre. Emeljük inkább szemünket a magasba és emlékezzünk meg arról, hogy ezen büntetések bűneink miatt méltán zúdultak reánk.⁴⁹

Ez a korai európai reformáció történelemszemléletét és a Zrínyi-eposzt egyaránt idéző argumentáció – a török Isten jogos büntetése a magyarok elszaporodott bűneiért – nemcsak Bethlennél jelenik meg, hanem az egész erdélyi vezetőség vélekedését is visszhangozza okfejtéseiben. Kiemeli még, hogy a Thökölyhez csatlakozás az ország pusztulásával járna, törökök, tatárok s kurucok özönlenék el és tennék tönkre az országot, amint az meg is történt a közelmúltban. Győzelmük esetén Erdély csupán egy pasa által irányított tartománnyá süllyedne, s a két hatalmas sereg ütközőzónájává válna. „Akik pedig, bármely meggondolásából, Thököly uram pártját követve e határok közül eltávoztak, kopogtassanak a császári kegyelem kapuján, amíg az be nem zárul.”⁵⁰ Ugyanakkor Bethlen már a diploma megszerzésével egy időben gondoskodott arról is, hogy a Thökölyhez elpártoltak birtokait sem a kincstár,

48 *Uo.*, 708–709. Vö. még *BMÖ*, I, 347, 352.

49 *Uo.*, 715.

50 *Uo.*, 721.

sem magánszemélyek ne tulajdoníthassák el, bírói ítélet után jogos tulajdonosukhoz juthassanak vissza.

Bethlen Miklós e remek retorikával megalkotott szövegében ismét tanúbizonyságát adta, hogy az 1686-os visszautasított diplomára vezeti vissza Erdély sorsának rosszra fordulását, aminek korrekcióját jelenti a lelkiismereti szabadságon, a jogon és az igazságon alapuló új diploma:

te bírád a nagy monarcha szívét arra, hogy ismét más diplomát adjon, melyben noha a fejedelemség [címe] kihagyatott, mindazonáltal abban a te háznak békessége és a hazának törvénye és lelki, testi szabadsága hűtellel, pecséttel megígírteték; magunk, nemzetünk és atyánkfiai közül noha nem koronás, mindazonáltal szép tisztességes igazgatásnak formája és rendi állíttassék fel, de műnénkünk megtérésünkre és tartatásunkra ezek is semmit sem használnak, hanem veszedelmünkre fordulának.⁵¹

– fűzi végül keserűen hozzá, csalódva az ismét elszalasztott nagy lehetőségben, a *Diploma Leopoldinumban* megadott kiváló alkalom elszalasztásában.

Ám az elkövetkezendő években ez az előrejelzett jó együttműködés zökkenővel, a jog áthágásával járt, a vallási béke pedig felekezeti háborúvá változott:

Mert legelső gondja mind az idegen nemzetnek úgyis, annál is inkább a mi magunk megrontó fiainknak az lőn, hogy az a diploma csudálatos újabb-újabb magyarázatok, rezolúciók, rescriptumok, protestációk, és nemcsak a fegyvert és erőt, hanem a kincset, igazgatást, sőt a vallást és lélekesméretin való uralkodást is magok kezére vevő idegen tisztek, papok, commissiók által semmivé tétessék.⁵²

Vagyis az oly reménykeltő diploma végrehajtása végül, a gyakorlatban nem működött. Azaz a jogszerűséget követő és egymás iránti bizodalmat ígérő diploma szövege végül mindkét oldalról korrumpálódott. A német katonaság élelmezése, az adózás, valamint az új generális, Bussy de Rabutinnek a politikai hatalomba való súlyos, a jog és az igazság sérelmével történt beavatkozása felborította a remélt életformát, felháborította az országot, s különösképpen Bethlen Miklós kedélyállapotát. 1702-es, öt hónapig tartó bécsi útja során újra a toll fegyveréhez nyúlt, és hangot is adott nemtetszésének a *Penetralia*

51 BMÖ, II, 206–207.

52 *Uo.*, 207.

Transylvaniae (Erdély bizalmas ügyei) című, máig sem teljesen ismert memorandumában, amelyet rögvest be is nyújtott a császárnak. A katonai kérdésekkel is foglalkozó szöveget mint érintettnek, Rabutinnek is átadta: „Amit pedig írtál a katonai ügyeken kívül, az mind igaz, de a katonai ügyekben rosszindulatú irántam, és abban is téved, hogy nem vittem véghez, amit elkezdtem. Megzavartad – mondja – a vizet, de a halat nem fogtad ki.” – volt a vezérlő tábornok válasza. „A generális bizonyára a beszállásolások mértékével kapcsolatos ügy miatt neheztelt rám, amire az udvar az én tájékoztatásom nyomán figyelmeztette őt.”⁵³

Mivel Bethlen követi jellegét a gubernium bizalomvesztés miatt visszavonta, így magánemberként utazott Bécsbe, de kancellárként közügyeket is képviselve adta be panaszait a *Diploma Leopoldinum* után bekövetkezett negatív változások jelzése miatt, egyebek közt Rabutin törvénysértő, a diploma előírásait nemcsak katonai, hanem belpolitikai és közigazgatásai szempontból is figyelmen kívül hagyó működése ellen. „A *Penetralia* mellett szóval, féltérde is esvén sokat könyörgöttem a császárnak in substantia ezekért: 1. Hogy egy extraordinaria nagy ministerialis commissiót küldjön ki” – amely hívjon össze egy országgyűlést, ahol titkos adatközléssel szerezzenek tudomást a legsúlyosabb problémákról; az országgyűlés küldjön ki a megyékhez, székekbe és kerületekbe, és kérdezzenek ki németet és tartományi lakosokat egyaránt a gondjaikról, sérelmeikről, s aztán az így nyert adatokkal térjen vissza a császárhoz, aki tétesse meg a megteendőket, javíttassa ki a javítandókat, amely alapján szűnjenek meg az erdélyi sanyargatások.⁵⁴ Végül azonban maga kényszerül beismerni, hogy ezzel a memoriáléval sem ért el hathatós eredményeket.

Az 1702-es év különösen gazdagnak bizonyult Bethlen politikai helyzetképet, s annak megváltoztatására irányuló receptet felkínáló tervezeteiben. Egyazon évben nyújtott be az ifjú királynak, a hadjáratból győztesen hazatért Józsefnek egy nyomtatott dicsőítő prózát, *Corona Muralis* címmel,⁵⁵ valamint egy, az Erdély feletti uralkodásához segítséget szolgáltató, 12 pontba foglalt országjellemzést. Lipót császárnak pedig egy *Arcanum Politicae Transylvaniae* című, Erdély minden bajára, általános gyógyulására varázsszert ígérő beadványt. Józsefet azért igyekszik informálni Erdély fekvéséről, nemzetiségi összetételéről, vallási helyzetéről, múltjáról és jelenéről, hogy ezen információk

53 BML, II, 1226.

54 BMÖ, II, 89.

55 RMK II, 2153.

birtokában apjával, a császárral egyenrangú tudással próbálja kialakítani az Erdély és az udvar számára is leghatékonyabb uralkodási módszert:

amit a császári atyának feltártam, Felségednek, a fiúnak, a hazámban majdan uralkodó királynak is alázatosan ajánlom, azt, amit ha idejekorán megtud és a gyakorlatban alkalmaz, dicsőségére és a hazám üdvére válik, ha viszont nem tudja vagy nem veszi figyelembe, a királynak is súlyos gondokat okozhat, Erdélynek pedig pusztulást; mint hű tanácsos, buzgó hazafi, a legalázatosabban szeretném erről meggyőzni. [...]

5. Méltóztassék Felséged alaposan átvizsgálni a történelemkönyveket, törvényeket, magyar és erdélyi szokásokat, és készíttessen azokról tudós férfakkal kivonatot vagy rövidítést; és mert én erdélyi vagyok, most Erdély érdekében beszélek, különösképpen méltóztassék Felséged szívébe vésni és elsősorban azt vizsgálni, hogyan állt Erdély dolga ama egész idő alatt, mióta a császári ház viseli Magyarország Koronáját, miképpen szakították el azt a Koronától, miképp birtokolták és tartották azt a törökök, hányszor és hogyan szerezte vissza, vesztette el megint a császári ház, milyen fejedelemek indokai, helyzete, milyen erőik, szándékaik, milyen volt a politika, milyen a vallás, milyen szerepet játszott ez vagy az a fejedelem, tartomány a tragédiákban, honnan eredtek az okok, alkalmak, sikerek, célok, és magának Erdély elvesztésének okai, alkalmai, eszközei. És hogy a tárgyhoz, a mi időnkhez közelítsünk, szorgalmasan tanulmányozza a legutóbbi török háborút, mely Magyarországon vette kezdetét, és felforgatta szinte egész Európát és Ázsiát, és az angolok meg a hollandok félig-meddig fegyvertelen közbenjárásával szakadt félbe nagy nehezen.
6. Hogyan szerezte vissza a legutóbbi háborúban, 1690-ben császári atyja a győztes töröktől és Thökölytől részint fegyverrel, részint diplomáciával; hogyan viselte magát e háborúban Erdély, főleg a hatalmasok és főurak, ilyen dolgokban ugyanis az ismeret, a személyek ismerete elengedhetetlen. Miképp bocsátották ki a diplomát, hogyan állították fel a Guberniumot, saját tájékoztatással, és, ami ide tartozik, saját döntésekkel, kétségkívül azzal a céllal, hogy azt, amit Erdély ismételt elvesztése okának tartottak, előre kivédjék.
7. Hogyan őriztetik meg a hűségben és engedelmisségben őrséggel, török békével, az említett diplomával, kik és milyen eszközök segítségével; Miképp kormányozzák egyrészt katonai, másrészt politikai tekintetben és gazdaságilag? Hogyan bánik a nemességgel, hogyan a néppel a katonai és a politikai hatalom? Milyen és mennyi háborús terhet hordott évente,

- és hord most, és elegendő lesz-e ez? Milyen a rend és az igazság a terhek elosztásában? Ugyanígy az adózásban.
8. Mi a három nemzet, saját, eltérő kiváltságaival, törvényeivel, szokásaival, mely a három rendet alkotja. És milyen ma ezek között a nemzeti egyetértés vagy viszály? Ugyanígy a régi nemes családok és az új nemesek közti súrlódás a tisztségek tekintetében.
  9. Mi a négy bevett vallás? Mi is az az unió, amit őseink az egymástól oly nagyon eltérő vallások, nyelvek és szokások közötti nyugalom megőrzésére alkottak, melyre a nemesek és szabad személyek esküdni szoktak, és hol van e téren manapság baj, zavar?
  10. Mi a negyedik, az oláh nemzet, és ennek ötödik, eltúrt, de nem bevett vallása? Mekkora ennek tömege? Milyen közösséget tartanak a rácokkal, moldvaiakkal, oláhokkal és az egész keleti egyházzal, milyen a katolikus vallással színlelt uniója? Milyen ezeknek az embereknek a hűsége, barbársága, babonája és (Isten ments!) lehetséges dühe? [...]
  12. [...] Végezetül, és Isten áldja e gondolatomat, tegye meg, hogy ha már megelégtel az életet és beteltél a dicsőséggel, hogy Felségednek majdan Erdélyben ilyen sírfeliratot lehessen állítani: Itt nyugszik Erdély igaz Józsefe, aki tulajdon példájával tanította, hogy nem kisebb erény megőltalmazni a megszerzettet, mint szerezni.⁵⁶

Ugyanezen idő tájban keletkezett írásával az erdélyi társadalmi élet jelentős rákfenéjére, a vallások közt felerősödött széthúzásra, a vallási béke unióval megteremtett és a Diplomával megerősített egyensúlyhelyzetének megbillenésére hívja fel a bécsi udvar erdélyi országirányítóinak, elsősorban a császárnak a figyelmét. A Cserei Mihály másolatában fennmaradt *Arcanum Politicum Transylvaniae* című memorandumával a császári irányítás alá betagozódott Erdély politikai rendjének megerősítését szorgalmazza: a felerősödött katolikus terjeszkedés visszaszorítására. Erdélyben százötven év alatt jól szolgált a négy bevett vallás türelme egymással szemben:

csak a Religioért sem hadakozás, sem persecutio, sem egy Familianak vagi személynek veszedelme nem volt, ki tevén a Judaizansokat, a kik ellen mind a négy Recepta Religio meg egjezet volt. Mi vitte ezt Isten után végben? az Unio, et per populum et per Principes cujus cunque Religionis servata.

56 BML, II, 927–931, 1260–1263.

Ez a helyzet megváltozott, az egyes vallások elidegenedtek egymástól, s erre kínál általános gyógyszert, a szeretetre apellálva, amellyel vissza lehet állítani a korábbi fejedelmek alatti vallási status quót:

Ne ragagia el a Natiokot az aemulatio in puncto honoris, ne vonnja egjikis magara és minjajunkra az Isten ítéletit, midőn az igasság ellen ki ki maga terhét másra akarja vetni, rakni; ne háboricsa a haza közönseges csendességét, és ne olcsa ki a sok öcsém, batyam uram, feleségem, atyam, anyam, ipam, napom, fiam, leanyom, menyem, sogor, komám között a szeretetet.

A Religiónak olljan zelussa miat a melj az Erdelyi ratio statusával öszve nem fér, ne szakadozzunk külömb külömb fele Respublicakra, ne nevezzük a Religjot statusnak, ne csinajunk azoknak pecséteket, a ki csináltatotis, boncsa el, s tegje le, ne njomja meg a voxolásban valo szabadcságát senkinekis nomen status Catholici, hanem mongia meg minden ember, akár catholicus status, akár más vallasu, a maga voxat in quacunque materia, ha aperte nem meri, mint hogj veszedelmesis talám, mongja meg in secreto, vagj agja minden ember suffragiumát, ugjmint in candidationibus; ne legjen ennji vádlása, és ne legjen olljan egjéb dolog sub nomine et sigillo status catholici, vel cujuscunque alterius sive status, sive nationis, mint egj második Guberniumbol.⁵⁷

Vagyis visszaszorítani kívánná az Apor István kincstárnok vezetésével magukat catholicus statusnak nevező és pecsétet is készítettő, a jezsuitákat is beengedő katolikusok hegemoniára törő kísérleteit: valósuljon meg újra a Bethlen Gábor-i állapotokat megidéző vallásos összhang és testvériség a bölcs és istenfélő Lipót császár uralkodása alatt.

Az 1704-es esztendő hozza el az egyre radikalizálódó politikus végzetét. Ismét tollat ragad, hogy hazája sorsának jövőjét megtervezze. Elköveti azonban a tragikus vétséget: olyan tervezetet küld titokban, idegen államok diplomatáira bízva annak pártolását és elősegíteni külföld számára való közvetítését, amelyen a megírás pillanatában már túllépet az idő és Európa, és legfőként Bécs. A császárság már birtokon belül lévén Erdélyben, nem engedheti meg magának, hogy a nem is olyan nehezen megszerzett éléskamráját visszabocsássa jogos tulajdonosa kezébe.

Az *Olajágot viselő Noé galambja...*, hosszú barokkos című, Lipót császárnak, Anna angol királynőnek és a keresztény fejedelmeknek, republikáknak

57 JANKOVICS József, *Két Bethlen Miklós-dokumentum [Arcanum Politicum Transylvaniae, Corona Muralis]*, ItK, 93(1989), 439–443.

ajánlott politikai emlékiratában Bethlen az Impériumból választatna Erdély számára protestáns fejedelmet, akinek a császári családból való hercegnővel kellene összeházasodnia, s úgy ülhetne Erdély trónjára. Örökös fejedelemség legyen, ne az ország válassza a fejedelmet. Országá szabad és semleges lenne, egyaránt adót fizetve mind a Török Portának, mind a Bécsi Udvarnak. Belügyeiben, vallási, jogi és a szabadságot illető kérdésekben Bethlen Gábor fejedelemsége legyen a példakép, a fejedelemség jogállását és birtokviszonyait a császár és király hagyja meg állapotukban, s az európai protestáns fejedelmek vállaljanak nemzetközi garanciát mindezek megtartására.

„Amaz boldogtalan projectummal, mely miatt itt rothadok, jaj mint járék én édes Istenem! de te tudod, micsoda instinctusból íram, én édes Istenem! azt tudám, hogy teljes életemben soha a te dicsőségedre és a közönséges és maga a király javára annál jobb munkát nem írtam”⁵⁸ – kiált fel *Imádságoskönyvében* Bethlen, jelezvén, hogy irodalmi-politikai célzatú művében, a *Columba Noé*-tervezetében milyen erős ihletettséggű alkotói jobbító szándékkal, érzelmi kötődéssel akarta hazájának és vallásának problémáit megoldani. Nem tagadja azt, hogy

a kész munkához oda nem ütötte volna magát az én elmémben a világi haszontalan dicséret, hír és névnek viszketes csiklandása, és olyan gondolkodás is, hogyha Felségednek tetszett volna azon az úton az én édes nemzetségemnek, hazámnak és a te háznak békességet adni, ha mikor jövődőbe mindenek napfényre jönek, nékem a munka magától a királytól és az én nemzetségemtől nem gonoszomra, gyalázaatomra, hanem tisztességemre s jómra, vagy csak maradékimnak nyugodalmára fordíttatik s jó néven vétetik; de te tudod, Isten! hogy az én indítóokaim nem azok valának, hanem a te háznak kiváltképpen és azután az én édes nemzetségemnek, hazámnak békessége s megmaradása, és mindezekben a te dicsőséged, de te tudod, Isten! Hogy az én indítóokaim nem azok valának, hanem a te háznak kiváltképpen és azután az én édes nemzetségemnek, hazámnak békessége és megmaradása, és mindezekben a te dicsőséged. Te tudod, én Istenem! ha volt-é nékem háborúságra, a királynak vagy másnak romlására, vagy magamnak és a magam háznak mások felett a legfelsőbb polcra való magasztalására való igyekeztem és célózásom. Hogy azon titkos úton jártam is, mely miatt így elromlám, te tudod, Isten, egyéb oka nem vala, hanem az én nemzetségemnek és abban kiváltképpen nekünk protestánsoknak a másvallású monarcha előtt való

hütelünk és kedvességünknek szűk és gyenge volta és mind a vallás, mind a házasság *delicata* materiájának mivolta.⁵⁹

Politikai gondolkodásának 1703 végén, 1704 elején is origójában áll az eszme, hogy tervezeteivel, s legfőként pedig az 1686-os, Erdély által elutasított diploma védelmével egyaránt a császárhoz való hűségét igazolja. Nem véletlenül, hanem teljes meggyőződéssel ezzel mentegetőzik az özvegy Eleonora Magdolna császárné előtt, közbenjárását kérve 1704–1705 fordulóján:

Egyetlen vágya, hogy bizonyítani tudja a felségek iránti hűségét, ami a Noé galambja című tervezetben is vezette (aminek helytelen értelmezése veszejtette el őt). Ha az akkor terve szerint eljut a Felség kezébe, biztos, hogy nem büntetést, hanem dicséretet kapott volna érte. E terv középpontjában az egyik főhercegnő kiházásítása állt, ami teljesen megfelelt a Felség szándékának.⁶⁰

De, segítő beavatkozását kérve, ugyanezzel menti magát Savoyai Jenő előtt, még 1709-ben is:

Mert Kegyelmes Uram, e Galambot fehérre moshatják vagy befeketíthetik, ahogy akarják, Isten és Lelkiismeretem a tudója, hogy szándéka jó volt, és hogy csak ezekért bűnhődöm, mert ezen kívül egyebet nem lehet szememre vetni. Ellenkezőleg, kimutathatom, hogy a *Projectum* valója szerint nem más, mint e Felséges Ház múlt Aktusainak foglalata vagy kivonata. Másolata a Diplomának, amelyet az elhunyt Császár adott Erdélynek az 1686. esztendőben.⁶¹

Bethlen Miklós halálos ítéletének, majd bebörtönöztetésének többek közt egyik leg súlyosabb oka *Columba Noé* című politikai tervezete, amelyet ő titokban akart tartani és Erdélyből kijuttatni. Főleg az akkor már az egész guberniumot megfigyelése alatt, kezében tartó Rabutin tekintetét akarta elkerülni, de a császár előtt nem akarta eltitkolni, sőt, legelső helyen neki ajánlotta művét! A többi megszólítottira és a külföldi nyomtatásra azért volt csupán szüksége, hogy mintegy garanciát jelezve igazolják is egyben: a Császár és Európa közös ügye Erdély sorsának az általa javasolt módon történő

59 BMÖ, II, 165–166.

60 BML, II, 1307.

61 BML, II, 1311.

révbe juttatása – aminek Európa szeme előtt kell végbemennie. Vagyis nem titokban, hanem nemzetközi szintér előtt kell Erdély semlegességét kihirdetni. Ehhez kérte ajánlásával a megszólítani akart főleg protestáns fejedelmeket, de a katolikus uralkodókat sem kizárva. Országá státusa pedig a *semlegesség* lenne, adót fizetve mind a töröknek, mind a német monarcháknak.

Fordított III. Richárdként egy lovat ajánlott fel országáért!

